

הרב אייל רוזנבלום

דרכי זכירת השבת – מחלוקת שמאי והלל

א. הצגת הסוגייה

שנינו בביצה (טז, ע"א):

"תניא, אמרו עליו על שמאי הזקן כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה אומר זו לשבת, מצא אחרת נאה הימנה, מניח את השניה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן מידה אחרת היתה לו, שכל מעשיו לשם שמים (רש"י - **זוטא שתזדמן לו נאה לשבת**) שנאמר ברוך ה' יום יום. (רש"י - **יעמוס לנו את לרכנו ועזרתנו**). תניא נמי הכי בית שמאי אומרים: מחד שביד לשבתיד (רש"י - **מאחד בשבת שלך תן לבך לשבת הצאה**) ובית הלל אומרים: ברוך ה' יום יום."

מקור הנהגתו של שמאי בפסוק "זכור את יום השבת לקדשו" (שמות כ', ח ועיין רש"י שם, שהביא דעה מקבילה מהמכילתא). בפסוק זה נאמר הציווי על זכירת השבת תוך שימוש במקור ולא בציווי. ב"גור אריה" לתורה (שם) ביאר שהמקור ייחודי בכך שאינו מורה על פעולה התחומה בזמן מסוים (הווה, עבר, או עתיד) ולכן מלמד על זכירה תמידית.

שמאי ביטא זאת בהנהגת אכילותיו. כל אכילותיו היו מתוך תשומת לב לכך שהמובחר יישאר לשבת. הלל לא פליג אשמאי בניתוח הפסוק, די"על דרך הפשט אמרו שהיא מצווה **שנזכור תמיד בכל יום את יום השבת** שלא נשכחוהו ולא יתחלף לנו בשאר ימים" (רמב"ן, שם) ולכן אנו מדגישים ומונים את ימי השבוע לפי השבת, היום יום וכו' בשבת, אלא דפליג על שמאי בהנהגת אכילותיו מטעמא אחרינא, וכפי שיבואר לקמן.

ברייטא זו מעוררת מספר שאלות:

א. לכאורה מבואר בברייטא שלהלל הייתה הנהגה אחרת שהיא עשיית כל מעשיו לשם שמים, ותמך הנהגתו בדברי הפסוק "ברוך ה' יום יום". הסבר זה מוקשה, האם ייתכן ששמאי לא נהג תמיד לשם שמים?

ב. צריך עיון כיצד הנהגתו של הלל לאכול יום יום מה שזימן ה', כלולה במילים שכל מעשיו לשם שמים. אף אם נאמר כפירוש רש"י שכוונת הדברים שאכילתו הרגילה הייתה מתוך בטחון שה' יזמן לו הראוי לשבת, והוא הלשם

שמים שבאכילה, אכתי ודאי שגם שמאי כיוון באכילותיו לשם שמים, שכל אכילה הייתה לצורך שבת ממש כמבואר בברייתא, ואף עליו ניתן היה לומר בלשון זהה.
ג. בשיטת הלל - צריך בירור מדוע מידת הבטחון בה' דוחה צד מסוים של זכירת השבת.

ב. בירור בדברי השטמ"ק ובדברי המהרש"א

הנה בשיטה מקובצת כתב בזה הלשון: "שכל מעשיו לשם שמים - פירוש ובוטח שיזמין לו היי"ת. ואי"ת ושמאי לא היה עושה לשם שמים, והלא אינו חס על ממונו לכבוד שבת. וי"ל דלשמאי פשיטא שעושה לשם שמים, ולהלל הוא שהוצרך לתת טעם מפני שנראה שאינו חושש לכבוד שבת לפי שאינו טורח להזמין יום או יומיים".

מדברי השטמ"ק נראה שאדרבה שמאי בוודאי אכילותיו לשי"ש אלא שהייתה לנו הוזה אמינא לומר שבהנהגתו של הלל ישנו פגם מוסרי ולכן הדגישה הגמרא שלא כן הוא אלא כל מעשיו לשם שמים.

במהרש"א מבוארים הדברים בחריפות:

"עיקר טעם העניין בזה נראה כמ"ש לעיל "זכרהו מאחר שבא להשכיחו", שבכל יום מששת ימי השבוע יזכור אותו להכין לו על צד היותר טוב כמ"ש מחד שבין כו' ואמר שהלל מידה אחרת היתה בו וכו'. כלומר, דודאי מידת שמאי מעולה וטובה היא, אלא שזו מידה אחרת שיותר טובה ומעולה ממנה **סותרת אותה**, דהיינו מידת הבטחון שבוטח בהקב"ה שיזמין לו הקב"ה נאה ממנה. וקאמר שכל מעשיו וכו' **שאל תאמר שזו מידת רעבתנות** כמ"ש הרוג בקר שחוט צאן וגו' כי מחר נמות, ועיי"כ אמר שהרי כל מעשיו של הלל לשי"ש הוא, יש לנו לתלות גם זה המעשה היה לשם שמים ממידות הבטחון ומייתי ברוך ה' יום יום יעמוס וגו', כלומר שיש לברך להקב"ה על כל מה שממציא לנו בכל יום ויום לבטוח בו שהוא יעמוס לנו עוד לימים הבאים וק"ל".

מדברי המהרש"א למדנו שני דברים יסודיים בביאור סוגיין:

הדבר הראשון הוא שאמנם דרכו של שמאי בקיום מצות "זכור את יום השבת לקדשו" - מעולה, אלא שעדיף לאחוז במידת הבטחון, גם כאשר יש בכך **סתירה** לקיום מהודר של מצות זכור את יום השבת לקדשו.
הדבר השני הוא שוודאי גם שמאי מעשיו היו לשם שמים, אלא שהגמרא לא ראתה צורך להדגיש זאת. לעומת זאת, גבי הלל ראתה הגמרא צורך להדגיש שהיו מעשיו לשם שמים, כדי למנוע מהסתכלות חיצונית על הנהגתו שעלולה להותיר רושם כאילו רעבתנות חזינן כאן.

בדבריו נבואר שהמשפט "שכל מעשיו לשם שמים" אינו תיאור מידתו של הלל אלא משפט שנועד להסיר קושייה, ולהסביר מדוע ביארנו את הנהגתו של הלל באופן חיובי. מידתו של הלל מתוארת בפסוק "ברוך ה' יום יום" שמהווה תיאור הנהגתו ואסמכתא לה בחדא מחתא, וכדמשמע ב"תניא נמי הכי" שהביאה הגמרא לעיל - "ובית הלל אומרים ברוך ה' יום יום", ששם ודאי משמש הפסוק כתיאור הנהגתו.

בזה מבוארות שתי הקושיות הראשונות שהקשינו בסוגיין.

שיטה זו בביאור הסוגיא צריכה עיון מכמה טעמים:

- א. נראה דחוק לומר שהברייתא באה להעיד על הלל ולהוציא מפירוש מוטעה של הנהגתו. הרי ברור שידעינן בגדלותו. ואם על קטן שבתלמידיו אמרו שלא הניח מקרא ומשנה וכו', יעויין סוכה כח, ע"א מה נאמר על מדרגתו. ודאי שאנו אמורים לדרוש ולתור אחר הסבר להנהגתו.
- ב. בפשט הלשון ניחא טפי לבאר שהמשפט: "שכל מעשיו לשם שמים" ישמש כתיאור מידתו של הלל בנדון דידן, ולא כמשפט הבא להסיר קושייה.
- ג. אכתי יש להבין, מנא לן דיש לנהוג בבטחון גם במקרה שהנהגה זאת סותרת צד מסוים במצות זכירת שבת.

ג. ביאור חדש בסוגיין

נראה להציע ביאור חדש בסוגיין לאחר הקדמת שני יסודות:

- א. במדרש (בראשית רבה פרשה פט) איתא: "אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו (תהלים מ', ה) זה יוסף, ולא פנה אל רהבים (לשון גסות וגאווה - מפרשים), ע"י שאמר לשר המשקים זכרתי והזכרתי ניתוסף לו שתי שנים". והנה יש לעיין דאדרבה ראיית המדרש הינה ראייה לסתור, דמבואר שיוסף לא היה בעל בטחון שכן פנה לשר המשקים בבקשה שיזכירנו לפני פרעה. בביאור המדרש שמעתי מהגרח"י גולדויכט זצ"ל, דאדם רגיל, שאין אמונתו חזקה וחושית היה חייב להעזר בשר המשקים דזה גופא שזימן לו ה' אפשרות זו הוא הסייעתא דשמיא ומעתה מוטל עליו להשתדל. אם לא היה משתדל היה נתבע בשמיים על אי ניצול ההזדמנות והסמכות על הנס. דווקא יוסף, בגלל דבקותו הרבה בקב"ה באמונה חושית, היה צריך לסמוך על כך שברצות ה' יזכירנו שר המשקים לפני פרעה מעצמו וכל כיו"ב מדרכי ההצלה, ואין עליו חובה להשתדל. אדרבה - זה שנענש על כך. היא גופא ראייה למידת בטחונו המופלג, דשאר אינשי לא היו נענשים בכח"ג.
- היוצא מהני"ל דהיחס בין בטחון בה' להשתדלות מעשית תלוי ברמת אמונתו של האדם. ככל שהאדם מאמין גדול יותר, עליו להשתדל פחות.

ב. בעניין מצות השבת ומה שמשרישה היא באדם, נאמרו דברים רבים. אחד משורשי השבת, על פי פשט, הוא עניין הבטחון בה'. בימי קדם, בעת שלא שררה עשירות בעולם, לעתים מזומנות היה נזקק האדם בפועל ממש לשכר שירוויח ביום השבת, ואעפ"כ סמך על הקב"ה שדי לו במה שעמל עליו בששת ימי המעשה. גם כיום עתים דוחה האדם דברים שלכאורה אינם סובלים דחייה מחמת קדושת השבת, מתוך אמונה בה'.

עוין על כך בספר "שבת מלכתא", ותמצית הדברים (ח"ב, פ"ד): "ומהי צורת הלמעשה של יום השבת - בטחון. בשבת שובת מכל מלאכת עולם ומפקיד את פרנסתו ביד הי"ת. הנה אינו יוצא לחרוש שדהו אע"פ שאם מחר יבוא הגשם יפסיד את יבול כל השנה, וכן כשהיום יום שרב וגינתו צמאה למים, והוא יושב כאילו כל מלאכתו עשויה - שיודע הוא שהכל ביד הקב"ה והשתדלותו אינה מעלה ואינה מורידה".

ע"פ ההקדמות הנ"ל נראה לומר שהלל לא סבר שמידת הבטחון סותרת את מצות "זכור את יום השבת" אלא אדרבה שני עניינים אלו קשורים זה לזה. ביאור הדברים הוא כדלהלן:

כדי לזכור את יום השבת ניתן לפעול בשני אופנים:

האחד, הינו עשיית פעולות מסוימות שמזכירות לנו את יום השבת כגון קניית בהמה נאה לצורך שבת וכל כיו"ב.

השני, הינו לחיות את חיי היום יום ע"פ המידה שאמורה מצות השבת להשריש בנפש.

משל לאדם שזוכר את חברו הטוב שהלך לעולמו בשני אופנים:

האחד, הינו פעולות מסוימות כגון אירועי זכרון והתבוננות בתמונות ובמעשים מסוימים שעשה המנוח וכיו"ב.

והשני, הינו השתדלות לחיות בפועל ע"פ ערכים שהצטיין בהם הנפטר, ובזה לזכרו בחיי היום יום.

הלל הזקן סבר שזכירת יום השבת בדרך השנייה עדיפה, אע"פ שע"י זה הוא נמנע מפעולות מסוימות המזכירות את יום השבת. הלל נהג כל ימיו במידת הבטחון בה' באופן שעל כל צעד ושעל ניכר היה שדמותו **זמות שבתית**. הנהגתו ע"פ מידת הבטחון שהשבת אמורה להשריש בנפשותינו, מהווה זכירת השבת יום יום.

מעתה ניתן לבאר את דברי הברייתא: "שכל מעשיו לשם שמים" באופן אחר. גם שמאי מעשיו לשם שמים, וכפי שפירש המהרש"א, אולם הצורך בהדגשת תכונה זו גבי הלל תתפרש באופן שונה.

אין כוונת משפט זה להסיר קושיה, שמא נאמר רעבתנות יש כאן - קמ"ל שיש כאן הנהגה לשם שמים.

כוונת משפט זה לבאר את השורש הפנימי של מידתו של הלל ואת התנאי המובהק לכך שיכול היה לנהוג כפי שנהג. כפי שהתבאר לעיל, הלל נהג בבטחון מוחלט בהי' וסמך על כך שהי' יזמן לו בהמה נאה סמוך לשבת. הנהגה זו אינה שווה לכל נפש. רק אדם שאמונתו אמונה חושית יכול להתנהג באופן כזה תוך מיעוט השתדלות. הביטוי המעשי לאדם כזה, הוא אדם שעושה כל מעשיו לשם שמים, לאו דווקא בהקשר לשמירת השבת.

עשיית כל המעשים לשם שמים הינה פועל יוצא של "שויתי הי' לנגדי תמיד", של זכרון הי' על כל צעד ושעל.

זכרון זה שני פנים לו:

האחד - עשייה אנושית מתוך ראיית המטרה של הגדלת גילוי כבוד הי' בעולם. השני - בטחון מוחלט שכל מה שעובר עלינו הוא מרצונו יתי' ממש והוא המטריפנו לחם חוקנו וכו'.

שני פנים אלו קשורים זה בזה בקשר בל יינתק, דמשורש אחד הם נובעים - "שויתי...".

ע"פ ביאור זה הקושיה הראשונה והשלישית שהקשנו לעיל מיושבות שפיר. הנהגתו של שמאי אינה קשורה כלל לכך שכל מעשיו לשם שמים. אמנם בנידון דידן גם אכילות היום יום שלו היו לשם שמים אבל זהו רק "במקרה", מחמת שנדרש הדבר לזכירת שבת, ולא "בעצם".

לעומת זאת, הנהגתו של הלל נובעת במישרין מהיות כל מעשיו לשם שמים. תכונה זאת הינה שורש ויסוד לכך שנהג כפי שנהג.

כמו כן מבואר שאין מצוות זכירת השבת נדחית מחמת מידת הבטחון אלא מקבלת פנים חדשות של זכירה מתמדת - חיי שבת.

ובאשר לקושייה השנייה:

על פי הני"ל הנהגתו של הלל לבטוח בהי' ולצפות שיזמן לו בהמה נאה לפני שבת כלולה במשפט "שכל מעשיו לשם שמים" - אמנם לא באופן ישיר, אלא כתיאור השורש ממנה היא נובעת.

ניתן ליישב משפט זה יותר, ולהבינו כקשור באופן ישיר לזכירת השבת, לאור עיון בדרך הארת השבת על ימי המעשה, באופן כללי.

השבת מוגדרת בתפילה כתכלית מעשה שמים וארץ.

טעם הדבר הוא שכל מטרת הבריאה היא גילוי יחודו יתברך, ובשבת קודש שהכל שובת ממלאכה ופנוי לעיסוק רוחני מתגלה הקב"ה בעולמו טפי.

דומה הדבר לגילוי האלוקי במעמד הר סיני שעליו נאמר שעוף לא צייץ, חמור לא נער - שתקה הבריאה כולה - וממילא יצא הקול: "אנכי הי' אלוקיך".

ודאי שרצון ה' הוא ב"ששת ימים תעשה מלאכה" שכן ללא המלאכה יישובו של עולם בטל, אולם לולא השבת, שממנה מתברכים כל הימים, ימי המלאכה מאבדים את ערכם.

שני דרכים להארת השבת:
הדרך האחת, הפשוטה, היא זכירה קבועה, בגלוי, במעשים מסוימים, של אותו יום המסכם את השבוע.
הדרך השנייה, העליונה, היא הפיכת ימי החול לשבתיים.
לשון אחר - שימת לב יום יומית לכך שכל עשייה חומרית תשמש לצורך עבודת ה'. בדרך זו הזכירה מתבצעת בהסתר. ימי החול עצמם מתעלים ללא מעשה מסויים המזכיר את השבת. כל כולם אומרים שבת.
הדרך השנייה, הקשה יותר, הייתה דרכו של הלל.
המשפט "שכל מעשיו לשם שמיים" פירושו הפיכת ימי החול לשבתיים - הכנסת מטרה רוחנית בכל עשייה.

מידת הבטחון בה' המתבטאת בפסוק "ברוך ה' יום יום" קשורה בקשר עז לאותה אמונה בטוב האלוקי המצוי בכל יום יום. אמונה בכך שבכל יום ניתנים הכלים המיוחדים לו לעבודת ה'.
לפי זה המשפט "שכל מעשיו לשם שמיים" הוא עיקר מידת הלל - הפיכת כל יום ליום שבת.

ד. יישוב לשון הפיוט "חי ה' וברוך צורי"

אחד הפיוטים שנהגו לאמרם לפני קידוש ביום השבת הוא "חי ה' וברוך צורי" לרי חיים יצחק.
הפיוט סובב והולך על הטוב האלוקי שמושפע עלינו, בטחוננו בה', ותפילותינו לשפע. דוגמא לכך:

"ה' רועי לא אחסר על מי מנוחות ינהלני.
נותן לחם לכל בשר לחם חוקי יטריפני".

המפרשים קשרוהו ליום השבת ורמזו בו לשלושת הדברים שצריך אדם להכין לשבת - נר דולק, שולחן ערוך ומיטה מוצעת, כדאיתא בשבת (ק"ט, ע"ב):

"תניא רבי יוסי בר יהודה אומר: שני מלאכי השרת מלוין לו לאדם בערב שבת מבית הכנסת לביתו, אחד טוב ואחד רע. וכשבא לביתו ומצא נר דלוק ושולחן ערוך ומטתו מוצעת, מלאך טוב אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך. ומלאך רע עונה אמן בעל כרחו".

לדוגמא, יובא חרוז הרומז לנרות שבת:

"יחי ה' וברוך צורו, בה' תתהלל נפשי.
כי ה' יאיר נר, בהלו נרו עלי ראשי".

והנה מצאנו בפיוט את החרוז הבא:

"צמאה נפשי אל ה' ימלא שובע אסמי
אל ההרים אשא עיני כהלל ולא כשמאי".

הרב בעל "מטה יהודה" פירש חרוז זה כעוסק בקידוש היום וכוונתו כך - ימלא ה' שובע אסמי, כי הזהיר בקידוש היום זוכה וממלא גרבי יין, כדאיתא בשבת (כג, ע"ב). אל ההרים אשא עיני, אל מורי ההוראה, כדאיתא בב"ר פרשה ס"ח, לנהוג כהלל ולא כשמאי במצות קידוש היום, והיינו לברך על היין לפני שמברך על היום, יעויין פ"ח דברכות.

אמנם בכך קישר חרוז זה אל החרוז הקודם: "בכוס ישועות אשא פני. מנת כוסי רוייה", אולם לא ביאר מהו הקשר בין תוכנה הרעיוני של מחלוקת הלל ושמאי לנושא הפיוט.

בספר "יינה של תורה" על שבת קודש ביאר חרוז זה כקשור לסוגיין.

"אל ההרים אשא עיני - אביט למרום בבטחון,
כהלל ולא כשמאי - שהלל אמר ברוך ה' יום יום".

לפי זה ניחא שפיר לשון החרוז וקישור המחלוקת לנושא הכלל ישל הפיוט, אולם הזכרת הנהגתו של הלל דווקא בשבת קודש תלויה לכאורה בביאור שהתחדש בסוגיין.

אם נבאר סוגיין כמהרש"א צריך בירור מה ראה הפייטן להזכיר הנהגת הלל בשבת קודש, דנהי דהנהגה זו שבת עצום דבטחון יש בה, מיהא פוגמת היא בזכירת שבת קודש, אולם לפי מה שנתבאר ניחא דאדרבה משובח הלל בזה שזכר את מידת השבת על כל צעד ושעל וחי חיי בטחון שהינם חיים שבתיים. על כרחינו שהרב הפייטן, לא ראה סתירה בין זכירת השבת להנהגתו של הלל, וכדאמרן.

ה. ביאור שיטת רש"י

בפירושו לפסוק "זכור את יום השבת לקדשו" (שמות כ', ח) הביא רש"י את דברי המכילתא על אתר בשינוי לשון, וזה לשון רש"י:
"זכור לשון פעול הוא, כמו אכול ושתו, כלוך וצכה, וכן פתרונו תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, שאם נזדמן לך חפץ יפך תבא מזמינו לשבת".
(לשון המכילתא - אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן חנניה בן גרון אומר, זכור את

יום השבת לקדשו, תהא זוכרו מאחד בשבת, שאם יתמנה לך מנה יפה תהא מתקנו לשם שבת).

לכאורה נקט רש"י כשיטת שמאי, וכן כתב הרמב"ן (שם) בביאור שיטת רש"י, וכן כתב הבי"ח בביאור שיטתו (או"ח סו"ס רמ"ב). והנה אי נימא דנקט רש"י להלכה כשמאי, שפיר דמי דפירש מה שפירש, אלא דהיא גופא טעמא בעי אמאי פסק כשמאי. ואי נימא שנקט להלכה כהלל, צריך בירור מדוע הביא דעת שמאי. והא ליכא למימר דבפירושו לחומש אין מחוייב רש"י להלכה אלא לפשט הפסוקים בלבד, דבנידון דידן יכול היה רש"י למצוא דוגמה לזכירה התמידית, הנובעת מהשימוש במקור ולא בציווי, גם אליבא דהלל, כגון באמירת היום יום וכ"ו בשבת.

המהר"ל ב"גור אריה" (שם) רצה ליישב שיטת רש"י באופן הבא: "...אבל התיירוץ האמיתי, דגם הלל מודה בדבר זה, ולא אמר הלל 'ברוך ה' יום יום' אלא כאשר היה צריך לכלי היום - לא יניח בשביל שבת, כי 'ברוך ה' יום יום', שלא אמרה התורה להניח להשתמש בכלי - כיוון שהוא צריך לו. אבל היכי שאין צריך לכלי כלל בחול, למה ישתמש בחול שלא לצורך, כיון שאינו צריך לו. והיינו שדקדק רש"י בלשונו 'אם נזדמן, פירוש לא שלקחו לצרכו, שאז היה צריך לו, ואין צריך להזמין אותו לשבת, אבל אמר שנזדמן לו, ואין צריך לו, רק שהוא כלי יפה ונאה, ולפיכך יתקנו לשבת. ובברייתא (כוונתו למכילתא דרשב"י) קאמר 'לקח כלי משמע לצרכו'.

לאור מה שנתבאר נראה להציע ביאור אחר בשיטת רש"י. התנאי לנהוג כהלל הינו מידת בטחון מופלג בה, ולא כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול. גם הלל מודה שעל רוב העולם לנהוג כשמאי, דהרי דהדגישה הברייתא כשורש ותנאי ליכולת לנהוג כהלל את עשיית המעשים לשם שמים. לכן נקט רש"י בפירושו, הפונה לכל יהודי פשוט, את דעת שמאי השווה לכל נפש. כעין זה מבואר במשנה ברורה (סימן ר"נ ס"ק ב):

"...והסכימו הרבה פוסקים שגם הלל מודה שכדברי ב"ש עדיפא טפי אלא שהיה בוטח בה' שבודאי יזמין לו לשבת מנה יפה משאר הימים וכדי לחזק מדת בטחונו היה נוהג כן, אבל בשאר כל אדם שאין בטחונו חזק כ"כ גם הוא מודה דכשמאי עדיפא טפי. ופשיטא בדבר שאינו שכיח לקנות כשיזדמן לו דבר שלא יהיה נפסד אזי יניח אותו לשבת".

אמנם ממה שכתב דגם הלל מודה דכשמאי עדיפא טפי משמע שלא ביאר סוגיין כפי שביארנו, וסבר שהנהגתו של הלל פוגמת בזכירת שבת, אולם עכ"פ מבואר בדבריו שגם הלל יודה שעל רובא דעלמא לנהוג כשמאי, וממילא ניתן ליישב באופן זה את שיטת רש"י.